

بیاض میرزا کوچک اصفهانی

بهرروز امینی*

«بیاض» در نسخه‌شناسی حایز معانی متفاوتی است که اثر صورت ظاهری نسخه و اسلوب صحافی آن که شیرازه‌بندی عرضی داشته تا پاک‌نوشت نسخه از روی پیش‌نویس و آنچه در این نوشته مدنظر ماست (نسخه‌ای مشتمل بر گزیده‌ای از نکات ادبی به نظم و نثر (Anthology)) را شامل می‌شود. روزگاری این وجه اخیر تا بدانجا در میان اهل ذوق و ادب رایج گشته بود که حتی اشعار مرغوب و مطلوبی که برای درج در بیاض از دواوین شعرا برمی‌گزیدند، با عنوان «بیاضی» می‌نامیدند؛ یعنی اشعار سزاوار درج در بیاض. به قول جامی: می‌کنی از بیاض شعر اعراض

روز و شب شعر می‌بری به بیاض

بیاض‌ها معمولاً دارای عنوان ویژه‌ای نبوده‌اند و مرسوم بوده که آن را به نام یکی از گردآورندگان آن (گزینش‌گر، کاتب و یا سفارش‌دهنده) بنامند؛ مانند «بیاض تاج‌الدین احمد وزیر» که مشتمل است بر نوشته‌هایی از دانشمندان خطه فارس در سده هشتم هجری (حدود ۷۸۲ ق.). برخی از بیاض‌های مذکور نیز بسیار نفیس و زیبا فراهم آورده شده‌اند به طوری که این آثار مانند یک مرفّع نفیس هنری، از نمونه‌های ارزشمند خط و تذهیب و تجلید برشمرده می‌شوند. چنانکه بیاضی که توسط «درویش عبدالمجید طالقانی» (۱۱۵۰-۱۱۸۵ ق.) کتابت شده بود و به «حاج لطفعلی بیگ آذر بیگدلی شاملو»، صاحب تذکره آشکده، تقدیم شده بود، توسط وی چنین توصیف شده است:

نوشتی از وفارنگین بیاضی
به خط خویس و دادی یادگارش
بیاضی نه، گلستانی پُر از گُل
ندیده هیچ کس آسیب خارش
بیاضی نه، سمن‌زاری دلاویز
خوش‌الحان مرغان هرسو هزارش
بیاضی نه، محیطی کابر نیسان
به جان پرورده در شاهوارش
بیاضی نه، سپهری پُرکواکب
ز مشکین نقطه گردون مدارش...

در اسفندماه سال ۱۳۹۱، بیاضی نفیس و تمام مذهب به خط مرحوم «میرزا کوچک اصفهانی» (زنده تا سال ۱۲۲۸ ق.) - اثر شاگردان میرز درویش عبدالمجید طالقانی - توسط جناب آقای ابوالعلاء سودآور، بنا به سنت پسندیده موروثی خاندان ملک به مؤسسه کتابخانه و موزه ملی ملک اهدا گردید که ما آن را به دلیل ناشناس بودن سفارش‌دهنده، به نام کاتب آن «بیاض میرزا کوچک اصفهانی» نامیده‌ایم و در اینجا به معرفی مختصر آن می‌پردازیم.

* کارشناس و پژوهشگر نسخ خطی
b.amini@yahoo.com

سعدی، خیام، مشتاق اصفهانی، وحشی بافقی و میرزا نصیرالدین طیب اصفهانی (مثنوی پیر و جوان) انتخاب و کتابت شده‌اند. کاتب در چند جا بدون اشاره به سال کتابت فقط به روز و ماه و شهر اشاره نموده است: «در روز چهارشنبه تحریر این صفحه نمود» (گ ۴ پ)، «در شهر ذیقعد الحرام فی محروسه اصفهان حسب الاشارة مخدومی تحریر پذیرفت» (گ ۶ ر)، «به جهت دوستی از دوستان بلکه مخدومی از مخادیم در دارالسلطنه اصفهان صانها الله تعالی عن الحدثان تحریر شد» (گ ۱۶ پ)، «حسب الخواش مخدومی اثر مخادیم عظام کرام فی محروسه اصفهان خلد [آشیان قلمی شد» (گ ۱۷ ر)، «به تاریخ شهر جمادی الاول به جهت دوستی، به جهت مخدومی از مخادیم، در خدمت دوستی از دوستان حقیقی در دارالسلطنه اصفهان خلد آشیان تحریر شد» (گ ۲۵ پ - ۲۶ ر)، «به جهت عزیزی از اعزّه فی محروسه اصفهان قلمی شد» (گ ۲۸ پ - ۲۹ ر)، «در خدمت دوستی از دوستان به جهت مخدومی اثر مخادیم تحریر شد» (گ ۲۹ ر)، «در اوایل شهر جمادی الاول حسب الخواش مخدومی مسوده شد» (گ ۲۹ پ - ۳۰ ر)، «در روز شنبه صبحی در خدمت دوستی، حسب الخواش مخدومی این چند بیت شعر تحریر شد» (گ ۳۱ پ)، «به تاریخ شهر جمادی الاول به جهت مخدومی در دارالسلطنه

«محمد قاسم اصفهانی» مشتهر به «میرزا کوچک» اثر شاگردان و پیروان جناب درویش عبدالمجید طالقانی بود که علاوه بر قطعات پراکنده موجود در مجموعه‌های هنری، آثاری نفیس مانند نسخه کامل کلیات سعدی و مرقعات و نیز بیاض مورد بحث ما از آثار کلک هنر خیز این هنرمند بزرگ است. این بیاض با دیباچه‌ای که نمونه زیبایی است از صنعت از یاد رفته براعت استهلال در مکتوبات و آثار ادبی آغاز می‌شود. صفحه آغازین دیباچه بدین قرار است: «أفدستائی که محاسبان دوا بر مسّج طبقات افلاک و ثنائی که گُتاب کتابخانه مرکز مقعر خاک و لو کان ما فی الأرض من شجره الأقالیم یمده من بعده سبعة ابحر از عهده تحریر و تقریر شرح یک نقطه از یک حرف از یک کلمه فصل الخطاب صدر الکتاب فهرست دیباچه آن بر نتوانند آمد، احد فرد یگانه یکتای بی‌همتایی را سزد که کتاب حُسن مهرویان را به خط رعنا غبار خط دل‌آرای جان‌آسای خوبان زیب و زینت داد

این تازه رقم که تازه دارد جان را
زیبا رقمی است کلک مُشک افشان را
باقی باد این بیاض بر صفحه دهر
تا هست بقا سفینه دوران را...»

در ادامه اشعاری از نورالدین عبدالرحمن جامی، حافظ،

و متفاوت اثر صفحات پیش و پس، شامل ستون‌بندی بین مصاریح به زر محرر و حل‌کاری فضای ستون‌بندی‌ها و زمینه بین کتیبه‌های محتوی اشعار است. حاشیه تمام اوراق بیاض نیز دارای جدول مضاعف به زر محرر و لاجورد است که بین آنها نیز با گل و برگ ختایی زرین، حل‌کاری شده‌اند. کاغذ این بیاض نخودی آهارمهره است که تماماً متن و حاشیه شده است.

در برخی اثر صفحات (۱۵ پ، ۱۶ س، ۱۷ پ، ۱۸ ر، ۲۳ س، ۲۴ پ، ۳۵ پ، ۳۶ ر و ۵۶ ر)، اثر مهر بیضی‌شکل یکی از مالکان قبلی بیاض موجود است که روی زمینه حل‌کاری گذارده شده بود و بعدتر توسط شخصی محو شده است. با توجه به زمان حیات کاتب (میرزا کوچک) و نام مهدی‌الیه (شیخ محمدباقر) مستبعد نیست که این بیاض نفیس برای «حجت‌الاسلام شیخ سیدمحمدباقر شفتی بیدآبادی» (۱۱۸۱-۱۲۶۰ ق) تهیه شده باشد. وی از شاگردان «محمدباقر وحید بهبهانی» و متأثر اثر دیدگاه‌های استادش بود. اطلاق عنوان حجت‌الاسلام به شفتی، نقش دوگانه او به عنوان قاضی و مفتی‌ای بود که کتابی پیرامون پیاده‌سازی شریعت اسلامی در زمان غیبت نوشت.

جلد روغنی و نفیس این اثر دارای حاشیه مزدوج منقوش به نقوش ختایی زرین روی زمینه مشکی و متن دارای نقوش اسلیمی محرر با زنجیره گل و برگ مرصع روی زمینه زراندود با آستر روغنی ساده گلی رنگ است.

اصفهان در صدد تزیین این صفحه برآمد» (گ ۳۳ ر)، «فی محروسه ... (مخدوش شده) عن الحدثان به جهت مخدومی از مخادیم عظام ... در عین گرفتاری و تفرقه حواس تحریر شد» (گ ۴۲ ر - ۴۳ پ)، «حسب‌الخواهش مخدومی از مخادیم عظام واجب‌الاطاعه در خدمت دوستی از دوستان در اواخر شهر جمادی‌الآخر در هنگامی که اختلال حال به حد کمال و پریشانی احوال زیاده از حد اعتدال و تحریر این صفات لازم می‌نمود لهذا به تاریخ شهر جمادی‌الآخر در دارالسلطنه اصفهان صانهاالله تعالی عن الحدثان در صدد تزیین این صفحه برآمد» (گ ۴۸ پ - ۴۹ س)، «در شهر جمادی‌الآخر به جهت دوستی از دوستان در عین تفرقه حواس و پریشانی حال تحریر شد» (گ ۵۴ ر)، «به فرموده جناب مستجیب‌پناه فضیلت و کمالات دستگاه سلاله المشایخ العظام و نتیجه الفضلاء الکرام مخدومی استظهاری شیخ المشایخ الکرام شیخ محمدباقر حفظه‌الله تعالی عن الآفات و البلیات... در دارالسلطنه اصفهان صانهاالله تعالی عن الحدثان شرف اتمام یافت بید بنده حقیر میرزا کوچک» (گ ۵۶ ر، صفحه انجامین بیاض).

برگ آغازین نسخه دارای سرلوح و پیشانی مذهب و مرصعی با تسمه زنجیره‌ای سفیداب‌اندود و حاشیه مذهب مرصع با نقش گل و برگ ختایی و نیز بین‌السطور طلاندازی مضرس است. آرایش متن تمامی صفحات بیاض به صورت مزدوج

